

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»: ВІД ІЗОЛЬОВАНОЇ ДЕРЖАВИ ДО ПРЕТЕНДЕНТА НА РЕГІОНАЛЬНУ ГЕГЕМОНІЮ

У статті здійснено спробу оцінити зміни в політиці Туреччини щодо регіону Близького Сходу та Північної Африки, що стали помітними після революційних подій у ряді країн регіону. На прикладі реакції Туреччини на революційні події 2011 р. в Тунісі, Єгипті та Лівії продемонстровано практичні наслідки такої політики турецького керівництва.

Ключові слова: Близький Схід, Туреччина, Північна Африка, «Арабська весна».

Драматичні революційні процеси, що охопили низку держав Близького Сходу та Північної Африки у 2011 р., справили значний вплив на середовище міжнародно-політичного процесу в регіоні та світі. Не останню роль у розвитку цих процесів відіграла позиція турецького уряду, очолюваного представником помірковано ісламістської Партії справедливості та розвитку (далі – ПСР) Р. Т. Ердоганом. Очевидно, що події «Арабської весни» ознаменували собою поступовий перехід Туреччини до близькосхідного вектора зовнішньої політики, що може становити неабиякий інтерес з погляду як наукового дослідження міжнародно-політичних процесів у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, так і постановки практично-політичних питань щодо міжнародної політики сучасної Туреччини. Відповідно, саме ці міркування зумовили **проблематику** цієї статті.

Зважаючи на специфіку вищезазначеної проблематики, тема зовнішньополітичної та геополітичної переорієнтації Туреччини на Близький Схід, на жаль, поки що не знайшла всеохоплюючого відображення в наукових публікаціях в Україні. Певним винятком у цьому плані є написаний Є. Габер розділ у колективній монографії «Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі» [3], присвячений можливому впливові «турецької моделі» розвитку на майбутнє країн, охоплених процесами «Арабської весни». Необхідно також згадати статтю М. Воротнюк [2], опубліковану в журналі «Зовнішні справи» за листопад – грудень 2011 р. Зокрема, в останній порушується питання про вплив прикладу ПСР на можливий розвиток поміркованих ісламістських рухів у постреволюційних державах Північної Африки, наприклад у Тунісі. В аналітич-

ній доповіді А. Захарченка [4] порушується питання про взаємозв'язок між посиленням зацікавленості офіційної Анкари у своєму впливі на Близькому Сході та доктриною «неоосманізму». Оригінальною є інтерпретація ролі Туреччини в процесах «Арабської весни», представлена в статті А. Воловича [1] та Т. С. Стародуб [5]. Останні виходять із взаємозв'язку між «новою політикою» Туреччини на Близькому Сході та поступовою ревізією євроцентристських постулатів кемалізму, що раніше домінували в турецькій зовнішній політиці. Проте зазначені дослідження не дають комплексної картини основних чинників та наслідків реалізації оновленої регіональної стратегії Туреччини, тим самим вказуючи на необхідність здійснення більш систематичного аналізу цієї проблематики.

У свою чергу, іноземні дослідження проблем активної участі Туреччини в системно-політичних трансформаціях на Близькому Сході є досить численними. Зокрема, особливу увагу привертають статті А. Баррін'ї [6], Т. Огузлу [15], С. Гюрсоє [12] та К. Кірішчі [13]. Офіційну позицію самого турецького уряду з питання участі Туреччини у врегулюванні міжнародних проблем, спричинених «Арабською весною», відображено в статті міністра закордонних справ Туреччини А. Давутоглу [9].

Незважаючи на наявність великої кількості наукових публікацій, присвячених проблемі трансформації близькосхідної політики Туреччини в контексті «Арабської весни», очевидно, що презентація комплексної оцінки цьому процесові, включно з його впливом на динаміку процесів регіональної безпеки та балансу сил на Близькому Сході та в Північній Африці, досі залишається відкритим завданням. Відповідно,

метою цієї статті є надання такої оцінки геополітичного виміру трансформації турецької зовнішньої політики відносно регіону Близького Сходу та Північної Африки, що, в свою чергу, вимагатиме застосування комплексного теоретичного та методологічного інструментарію.

У цьому контексті видається прийнятним використання елементів теорії регіональних комплексів безпеки (ТРКБ), розробленої та практично обґрунтованої Б. Бузаном та О. Вевером [15]. Незважаючи на те, що ТРКБ є зорієнтованою передусім на аналіз проблем регіональної та міжнародної безпеки [15, с. 3–5], вона є цілком застосовною до інших аспектів міжнародної політики. За своєю методологічною сутністю ТРКБ є спробою практичного поєднання елементів політичного матеріалізму та конструктивізму в дослідженні міжнародних відносин [15, с. 4]. Реалізація такого синтезу в рамках ТРКБ передбачається за рахунок поєднання «реалістичного» та «ідеаційного» принципів. Перший, відповідно, уособлюють структури міжнародно-політичної анархії та балансу сил у межах регіону, що трактується як певна субглобальна географічна єдність [15, с. 45]. Що ж до «ідеаційного» принципу, то його проявом є «довгострокова структура відносин дружби та ворожнечі», що асоціюється з відповідною регіональною системою балансу сил [6, с. 2].

На думку прихильників такого підходу, що передусім асоціюється з Копенгагенською школою дослідження міжнародних відносин [18], комбіноване застосування цих двох елементів дозволить уникнути об'єктивістського тлумачення структур регіональної безпеки. Натомість з'являються підстави для розгляду процесів формування структур регіональної безпеки та відповідного балансу сил на основі процесу *сек'юритизації*, тобто формування у відповідних акторів міжнародних відносин «уявлення про загрозу власному існуванню, що... виправдовує вживання заходів, що знаходяться поза межами узвичаєної політичної практики» [8, с. 24]. Причому питання про «об'єктивну» доцільність процесу *сек'юритизації* не ставиться, оскільки застосування дискурсивного підходу до дослідження взаємодії міжнародних акторів виносить це питання «за дужки».

Таким чином, у межах ТРКБ міжнародно-політичні регіони розглядаються як сталі територіальні спільноти національних держав та інших регіональних акторів, що утворилися на основі як географічного сусідства («матеріалістичний» компонент), так і історично усталеної системи безпекових взаємодій у континуумі «дружби-ворожнечі» [15, с. 45]. Природно, що

різниця силових та економічних потенціалів держав-членів відповідного міжнародно-політичного регіону зумовлює формування певної регіональної ієрархії, причому певні держави, у силу як свого виняткового військово-політичного потенціалу, так і надзвичайно активної участі в процесах *сек'юритизації* в більшості регіонів світу «виходять» за рамки «свого» регіону, набуваючи тим самим статусу *наддержави* або ж *великої держави* як потенційної наддержави [15, с. 34–35]. Нарешті, *регіональні лідери* (regional powers) уособлюють собою перехід від глобальної до регіональної ієрархії держав, оскільки, хоча вони є основою полярності «своєї» регіональної системи міжнародних відносин, їхній вплив на процеси *сек'юритизації* не виходить за рамки відповідних регіонів [15, с. 37].

Незважаючи на гадану цілісність такої класифікації, у її рамках передбачається наявність винятків. Зокрема, такими є так звані *ізолювані держави* (insulators). Основною рисою таких держав із погляду процесів формування регіональних систем безпеки є те, що вони перебувають на зовнішніх кордонах відразу кількох регіональних структур *сек'юритизації* [15, с. 41]. Так, у випадку Туреччини, регіональна політика якої є об'єктом цього дослідження, слід говорити про те, що на початок ХХІ ст. ця держава опинилася на зовнішніх кордонах відразу трьох комплексів регіональної безпеки (КРБ): Близькосхідного (через сусідство з державами Леванту, Іраком та Іраном), Європейського (представленого Балканським субкомплексом) та Пострадянського (через Південний Кавказ та Північне море) [6, с. 2].

Однак стрімке економічне зростання та посилення зовнішньополітичної ваги Туреччини, що розпочалося у 1990-х роках ХХ ст., заклали підґрунтя для підвищення міжнародно-політичної ролі країни. Оскільки останній процес нерозривно пов'язаний з активізацією зовнішньої політики Туреччини, він тим самим передбачав подолання її «ізолюваного» статусу. У цьому контексті як євроінтеграційна політика Анкари, так і її пантюркістські ініціативи на пострадянському просторі можна розглядати як спроби увійти до складу одного з регіональних комплексів безпеки, причому не як його «рядового» учасника, а (принаймні потенційно) у ролі одного з регіональних лідерів. Зокрема, на можливу тенденцію до інтеграції Туреччини до складу Європейського РКБ ще 2005 р. вказував Т. Дієз [11, с. 173]. Б. Бузан та О. Вевер також передбачали можливість набуття Туреччиною статусу регіонального лідера та в

майбутньому – однієї з великих держав у разі своєї вдалої інтеграції до одного з відповідних регіональних комплексів безпеки [15, с. 395].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що активізація близькосхідної політики Туреччини після приходу до влади в країні помірковано-ісламістської Партії справедливості та розвитку (ПСР) стала логічним наслідком незадоволення турецької еліти наслідками амбітних «пантюркістських» та європейських геополітичних та гео економічних проектів 1990-х років ХХ ст. Активізація близькосхідного вектора зовнішньої політики Анкари в цей період, таким чином, стала спробою компенсувати гадану моноекторність турецької зовнішньої політики попереднього періоду.

В основі зовнішньополітичної стратегії уряду ПСР до середини 2000-х років знаходився імператив вступу країни до ЄС. Відповідний зовнішньополітичний курс досяг свого апогею в жовтні 2005 р., з початком переговорів між Анкарою та Брюсселем щодо попередніх умов приєднання Туреччини до Європейського Співтовариства. Однак уже в другій половині першого десятиліття ХХІ ст. для турецької правлячої еліти дедалі більше стає зрозумілим, що умови вступу Туреччини до ЄС не в повній мірі відповідають її очікуванням. Паралельно з цим спостерігається стрімке зростання турецької економіки, що супроводжується зміцненням її зв'язків з регіональними економіками Близького Сходу та Центральної Азії [6, с. 8]. Після політичної кризи 2007–2008 рр., що збіглася з початком всесвітньої економічної кризи, турецьке зовнішньополітичне керівництво очолює Ахмет Давутоглу, доктор міжнародних відносин та колишній радник прем'єр-міністра Р. Т. Ердогана.

Ще на початку 2000-х років А. Давутоглу відзначився низкою наукових публікацій (зокрема, монографією «Стратегічне поглиблення» (тур. – *Stratejik Derinlik*)), в яких він наполягав на необхідності переходу від ізоляціоністської або монополярної стратегії зовнішньої політики Туреччини до зовнішньополітичного курсу, що ґрунтувався б на ідеї Туреччини «як актора, що перебуває на перетині кількох міжнародних регіонів» [6, с. 12]. З погляду А. Давутоглу, «національний інтерес Туреччини полягає у вмілому використанні її географії» [10, с. 92], а в основі її геополітичної ідентичності мусить бути саморепрезентація як «центральної держави з багатьма регіональними ідентичностями» [10, с. 78]. Зокрема, А. Давутоглу вважає, що Туреччина є одночасно «близькосхідною, балканською, кавказькою, центральноазійською, каспійською,

середземноморською... та чорноморською державою» [10, с. 79]. Виходячи з цієї концепції, наприкінці 2000-х років турецька зовнішня політика переходить від орієнтирів на односторонню співпрацю з ЄС до політики, спрямованої на активнішу співпрацю з державами сусідніх регіонів, зокрема і з близькосхідними.

У цьому аспекті слід зазначити, що близькосхідна політика турецького уряду у 2000-х роках характеризувалася поступовим переходом від орієнтації на односторонню підтримку ініціатив США та їх союзників (зокрема, Держави Ізраїль) на користь позиції медіатора/арбітра. Наприклад, напередодні вторгнення ізраїльських сил безпеки до Сектору Газа в грудні 2008 – січні 2009 р. (операція «Литий свинець») турецькі дипломатичні представники намагалися досягти порозуміння між Сирією та Ізраїлем щодо низки неврегульованих питань безпекового характеру [6, с. 9]. З початком військової операції ізраїльських сил у Газі турецьке зовнішньополітичне відомство, очолюване А. Давутоглу, відіграло активну роль у процесі підготовки переговорів між представниками Ізраїлю та руху «Хамас». З другого боку, ставлення офіційної Анкари до Тель-Авіва стало менш прихильним, ніж у 1990-х роках ХХ ст., що проявилось, зокрема, у відомих драматичних подіях навколо перехоплення ізраїльськими ВМС гуманітарної флотилії, що прямувала до Сектору Газа, внаслідок чого загинуло кілька громадян Туреччини, що перебували на бортах її кораблів [6, с. 9]. З другого боку, потенційне занепокоєння Ізраїлю викликало й поступове зближення Туреччини з Іраном, що проявилось в укладенні низки домовленостей відносно зовнішньоекономічного співробітництва – зокрема у сфері енергетики [14, с. 94].

Виходячи з вищезазначених критеріїв, стають зрозумілішими політичні кроки турецького уряду, спрямовані на зміцнення зовнішньополітичного престижу та впливу Туреччини на Близькому Сході в контексті революційних подій 2011 р. Причому основною особливістю зовнішньополітичного курсу Туреччини в цьому випадку стало те, що, відійшовши від одностороннього проамериканського курсу 1990-х років ХХ ст., уряд Р. Т. Ердогана тепер відійшов і від «медіаторської» позиції другої половини 2000-х років, тим самим переходячи до активніших заходів просування свого впливу на Близькому Сході.

У цьому контексті цікавим є питання про відмінності в реакції Туреччини на події революційного характеру в Тунісі, Єгипті та Лівії. Тоді як турецький уряд уникнув скільки-небудь очевидного втручання в хід революційного процесу

в Тунісі [6, с. 12], його позиція щодо подій у двох інших північноафриканських державах була значно активнішою. Як зазначають ізраїльські дослідники турецько-лівійських відносин Й. Ронен та Х. Янарочак, за часів правління М. Каддафі Туреччина була однією з небагатьох неарабських держав, з якою керманіч Соціалістичної Джамахірії намагався підтримувати стабільні відносини, незважаючи на свої особисті симпатії до курдських лівонаціоналістичних партизанських рухів [16]. Зокрема, офіційний візит Р. Т. Ердогана до Триполі в листопаді 2009 р. та схвальні відгуки М. Каддафі з приводу «антиізраїльського» курсу турецького уряду в контексті подій навколо Сектору Газа могли б розцінюватися як можливі чинники подальшого зміцнення двосторонніх відносин між Туреччиною та Лівією [16, с. 504]. На це вказувало й загальне погравлення зовнішньоекономічних відносин між двома країнами: напередодні початку антиурядового повстання в Лівії в лютому 2011 р. в країні на постійній основі перебувало близько 20 тисяч турецьких робітників та спеціалістів (в основному в галузі будівництва), а загальний обсяг турецьких інвестицій в економіку Лівії досяг 15 млрд доларів США [6, с. 12].

Однак позиція Туреччини відносно антиурядового повстання в Лівії виявилася доволі суперечливою. З одного боку, на початку розвитку відповідних подій турецький уряд намагався підтримувати відносний нейтралітет, утримуючись як від активної підтримки, так і від засудження або уряду М. Каддафі, або його супротивників. Одним із чинників такої позиції могло стати побоювання за долю турецьких робітників та інженерів, що опинилися в охопленій громадянською війною країні. Зокрема, Р. Т. Ердоган намагався протидіяти запровадженню міжнародних санкцій проти М. Каддафі та його уряду, а також застерігав щодо ризиків, пов'язаних із можливою військовою інтервенцією проти Лівії [16, с. 504]. З початком такої інтервенції в березні 2011 р. Туреччина утрималася від участі у військовій операції НАТО, однак її ВМС були задіяні в блокаді морського узбережжя Лівії [16, с. 505]. При цьому турецьке посольство в Лівії продовжувало свою роботу, закликаючи обидві сторони громадянського конфлікту до переговорів. Однак уже в травні 2011 р., коли військова перевага підтримуваних НАТО повстанців над урядовими силами стала очевидною, турецький уряд здійснив кардинальну зміну своєю позиції щодо лівійського конфлікту, заклавши посольство в Триполі та заклавши М. Каддафі добровільно віддати владу [16, с. 505]. Остаточне

визнання Туреччиною перехідної національної ради як легітимного уряду Лівії (2 липня 2011 р.) ознаменувало завершення співробітництва між Туреччиною та урядом М. Каддафі, черговий раз продемонструвавши зовнішньополітичний прагматизм Р. Т. Ердогана та А. Давутоглу.

У випадку з Єгиптом офіційна Анкара зайняла ще активнішу та ангажовану на користь антиурядових сил позицію, що в свою чергу може бути пояснено відсутністю скільки-небудь міцних зовнішньополітичних зв'язків та/або економічної взаємозалежності в турецько-єгипетських взаєминах [6, с. 12]. Активна підтримка Туреччиною «єгипетської весни» проявилася і в ході триумфального візиту Р. Т. Ердогана до Каїра у вересні 2011 р., в ході якого очільника турецького уряду активно вітали члени «Братів-мусульман», що, за твердженням журналістів, скандували гасла на користь створення «ісламського халіфату в складі Туреччини та Єгипту» [17, с. 7]. Прикметним було й те, що активна підтримка Туреччиною протестних рухів «Арабської весни» викликала надзвичайно негативну реакцію Ізраїлю, через що рівень відносин між двома країнами наприкінці 2011 р. досяг найнижчої позначки за всю історію турецько-ізраїльських взаємин [17, с. 8]. З другого боку, надзвичайна популярність Р. Т. Ердогана серед «арабської вулиці» у цей же період дала підстави деяким аналітикам говорити про «другу версію» близькосхідної політики ПСР, що засновувалась би на поєднанні «ліберального та гуманітарного підходу» до протестних рухів у регіоні з наголосом на необхідності розбудови ісламських і водночас демократичних політичних режимів на противагу світським авторитарним моделям [15].

Виходячи з обговорення проблематики цієї статті, запропонованого вище, можна сформулювати низку попередніх висновків, що стосуються теми дослідження. Перш за все, необхідно зазначити, що зовнішньополітична реакція Анкари на події «Арабської весни» 2011 р. була за своєю природою прагматичною та обумовленою прагненням подолати статус Туреччини як ізольованої держави. Намагаючись грати роль арбітра-медіатора, а далі – активного прихильника революційних процесів у регіоні, турецький уряд прагнув підвищити регіональний престиж репрезентованої ним моделі суспільно-політичного та економічного розвитку, і тим самим – Туреччини як держави, що органічно поєднує сучасне демократичне врядування та традиційну ісламську ідентичність. Таким чином можливі претензії Туреччини на регіональну гегемонію здобувають нове обґрунтування.

Щодо подальших напрямів дослідження слід наголосити на важливості розгляду відносин Туреччини з країнами Близького Сходу та Північної Африки на підставі відповідних case

studies. Застосування останнього підходу могло би значно розширити уявлення дослідників про процеси, що наразі відбуваються в регіоні.

Список літератури

1. Волович О. Турецький неоосманізм і арабські революції 2011 року : інформаційно-аналітичне есе [Електронний ресурс] / О. Волович // Публікації за 2011 рік. – Одеський філіал Національного інституту стратегічних досліджень [сайт, стара версія]. – Режим доступу: <http://www.niss.od.ua/p/404.doc>. – Назва з екрана.
2. Воротнюк М. «Арабська весна» – шанс регіонального лідерства для Туреччини? / М. Воротнюк // Зовнішні справи. Суспільно-політичний журнал. – 2011. – № 11–12. – С. 44–47.
3. Габер Є. В. «Арабська весна» на Близькому Сході: вибір моделі суспільної трансформації / Є. В. Габер // Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі : колективна монографія / [за заг. ред. Л. В. Матвєєвої; упоряд. О. С. Маврина та І. В. Отрощенко]. – К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012. – С. 11–30.
4. Захарченко А. М. Політика США, ЄС і Росії в контексті основних проблем безпеки Близького Сходу та її врахування в політиці України : аналітична доповідь / А. М. Захарченко. – Одеса : Фенікс, 2011. – 56 с.
5. Стародуб Т. С. Сучасна політика Туреччини на Близькому Сході в контексті її залучення до революційних подій (2011) [Електронний ресурс] / Т. С. Стародуб // Відкриті очі. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/11/2011.html>. – Назва з екрана.
6. Barrinha A. The Ambitious Insulator: Revisiting Turkey's Position in Regional Security Complex Theory / A. Barrinha // Mediterranean Politics. – 2013. – P. 1–18.
7. Buzan B. Regions and Powers. The Structure of International Security / B. Buzan and O. Wæver. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 598 p.
8. Buzan B. Security: A New Framework for Analysis / B. Buzan, O. Wæver, J. De Wilde. – London : Routledge, 1998. – 239 p.
9. Davutoğlu A. The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey / A. Davutoğlu // The International Spectator : Italian Journal of International Affairs. – No. 48 (2). – P. 1–11.
10. Davutoğlu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007 / A. Davutoğlu // Insight Turkey. – 2008. – No. 10 (1). – P. 77–97.
11. Diez T. Turkey, the European Union and Security Complexes Revisited / T. Diez // Mediterranean Politics. – 2005. – No. 10 (2). – P. 167–180.
12. Hursoy S. Changing Dimensions of Turkey's Foreign Policy / S. Hursoy // International Studies. – No. 48 (2). – P. 139–164.
13. Kirişci K. Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation / K. Kirişci // Turkish Studies. – No. 13 (3). – P. 319–341.
14. Kirişci K. A Neighborhood Rediscovered. Turkey's Transatlantic Value in the Middle East [Електронний ресурс] / K. Kirişci, N. Tocci, J. Walker // Brussels Forum Paper Series / The German Marshall Fund of the United States. – Режим доступу: <http://www.gmfus.org/brusselsforum/2010/docs/BF2010-Paper-Kirisici-Tocci-Walker.pdf>. – Назва з екрана.
15. Oğuzlu T. The "Arab Spring" and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's "zero problems with neighbors" Policy / T. Oğuzlu // SAM Papers / Center for Strategic Research, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. – February 2012. – No. 1. – P. 1–22.
16. Ronen Y. Casting off the Shackles of Libya's Arab-Middle Eastern Foreign Policy: A Unique Case of Rapprochement with non-Arab Turkey (1970s–2011) / Y. Ronen, H. E. C. Yanarocak // The Journal of North African Studies. – 2013. – No. 18 (3). – P. 494–508.
17. The Middle East Reporter. Turkey-Arabs: Erdogan Begins "Arab Spring" Tour in Egypt / The Middle East Reporter. – September 13, 2011.
18. Watson S. D. 'Framing' the Copenhagen School: Integrating the Literature on Threat Construction / S. D. Watson // Millennium – Journal of International Studies. – No. 40 (2). – P. 279–301.

L. Kyuanytsya

TURKEY'S FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF "ARAB SPRING": FROM ISOLATION TO A BID FOR REGIONAL HEGEMONY

This article attempts to evaluate the changes having occurred in Turkey's foreign policies with respect to the Middle East and North Africa (MENA) region, which became obvious in the wake of the revolutionary events in a number of the nation-states within this region. Using as an example the responses of the Turkish government to 2011 revolutionary processes in Tunisia, Egypt and Libya, the article demonstrates some practical implications of such policies of the Turkish elite.

Keywords: Middle East, Turkey, North Africa, "Arab Spring".

Матеріал надійшов 17.07.2014